

## Lietuvių etninės kultūros tyrinėjimai XX a. antrojoje pusėje: išeivių darbai

*Vacys Milius*

Straipsnio tikslas – įvertinti XX a. antroje pusėje lietuvių išeivių paskelbtas knygas ir studijas, parodyti jų įnašą į mūsų etninės kultūros tyrinėjimų aruodą. Tyrimo objektas – 25 knygos ir studijos.

Tarpukario metais po Pelikso Bugailišio labiausia etninės kultūros tyrinėjimų organizavimu ir straipsnių skelbimu pasižymėjęs prof. Ignas Končius, pažinęs gimtųjų Plungės apylinkių kaimo žmonių buitį, turėdamas gerą atmintį, paskelbė „Žemaičių šnekas“ (Končius 1961). Pratarinėje po sakinių apie besikeičiantį Lietuvos kaimo gyvenimą (tokia pat mintimi M. Valančius pradėjo „Palangos Južė“, M. Katkus „Balanos gadyne“) I. Končius rašo: „Ką gi pasakysi, kai vaikaitis klausia savo tėvelius, kaip jūs maži gyvenote, ar vis baltais batukais avėjote, kokius saldinius valgėte, ar tokia pat balta duonelė buvo, ar vis riebalus pjaustėte šalin, o ištirpusius – jau taukus – pylėte į vandens ausį...“ (Končius 1961: 31–32). Toliau apibendrintai nusakoma tradicinė kaimo buitis: „Kas be kasdieninio gyvenimo... Šis gyvenimas gilus, platus, nors jį sudaro mažytėlaitės smulkmenos. O tos smulkmenos kibios, patrauklios, veiksmingos, – jos sukūrė mūsų protėvių įsitikinimus, papročius“ (Končius 1961: 32). Pratarinę užbaigia tarpukario meto etninės kultūros tyrinėjimams būdingu raginimu ir kitiems aprašyti „savo gimtojo krašto žmones, jų darbus, išgyvenimus-rūpesčius, džiaugsmus, padaugink – tegu paskaito kiti“.

Nors pratarinėje I. Končius sako rašas norėdamas patenkinti vaikaičių smalsumą, „Žemaičių šnekos“ – tikra Žemaitijos kaimo enciklopedija: visuomenės sluoksniai, sodyba su gausiais trobesiais, gyvenimo eiga nuo gimimo iki mirties, kasdieninė ir šventinė buitis, pramogos. Visa tai perteikta per žemaičių mąstyseną, todėl jis laikomas lietuvių etnopsichologijos pradininku (Kudirka 1991: 57).

Gyvendamas JAV, I. Končius išleido knygą apie žemaičių kryžius ir kopytėles (Končius 1965). Tai 45 gyvai parašytos apybraižėlės apie kryžius, kopytėles, skulptūras, lurdus, miestelių ir kaimų kapines, teikiančios duomenų įvairiems šios etninės kultūros srities tyrinėjimų aspektams.

Kitas plungiškis, I. Končiaus studentas fizikas, Lietuvoje buvęs pedagogu, JAV – kroviku ir braižytoju, Aleksandras Pakalniškis irgi remdamasis prisiminimais išleido apybraižų rinkinį „Žemaičiai“ su paantrašte „Etnografija“ (Pakalniškis 1977). Vieno sakinio pratarinėje nusakytas knygos tikslas: „Bandžiau nors dalį žemaičių krašto papročių surinkti, ateinančioms kartoms palikti, kad žinoti galėtų, kaip dvidešimtojo amžiaus pradžioje gyveno ainiai tų, kurie senovėje pavyzdžiu mums buvo, kaip reikia savo kraštą mylėti, branginti

papročius ir kalbą“ (Pakalniškis 1977: 7). Jo aprašomas etninės kultūros sritis rodo skyrių pavadinimai: Kaimo žmonės; Trobos; Vestuvės; Žmonių santykiai; Kaip valgė; Tvoros; Šienapjūtė; Linų apdirbimas; Talkos; Drabužių paruošimas; Vakarojimai; Jaunimo pramogos; Žemaičių tikėjimas. Didelis realistas A. Pakalniškis skyrių apie vakarojimą užbaigia žodžiais: „Baigiant norisi išpėti skaitytoją, kad neturėtų jis per daug šviesaus vaizdo apie vakarojimus. Gyvenimas kaime slinko vienodai ir nuobodžiai, ir tokie pat nuobodūs buvo ir rudens vakarai. Šviesūs ir įdomūs momentai buvo tik reti pragiedruliai. Į vieną vietą juos surinkus, kondensavus, galima būtų apie vakarojimus gal ir gražią apysaką parašyti, kaip yra padariusi mūsų Žemaitė, bet tai būtų jau beletristika“ (Pakalniškis 1977: 133).

Taip pat pagal atsiminimus parašyta A. Pakalniškio istorinio pobūdžio knyga apie Plungę pradedama tokiu sakiniu: „Knyga ši yra padėka miestui, kurio pavėsyje užaugau, per kurį į pasaulį išėjau. Platų radau tą pasaulį ir gražų, bet Plungė visuomet pasiliko man brangiausia vieta žemėje“ (Pakalniškis 1980: 5). Šioje knygoje yra du etinei kultūrai skirti skyriai – turgui ir šventadieniams (Pakalniškis 1980: 66–77). Tuo metu valsčiaus centru buvusioje Plungėje pagrindiniai turgūs buvo pirmadieniais, mažesni – penktadieniais. O kiekvieno mėnesio pirmojo pirmadienio turgus vadinosi *jomarku*, nes šalia visokios prekybos buvo prekiaujama arkliais. Mėsėdžio pirmadienio turgūs vadinosi *kirvelninkais*. Tomis dienomis iki XIX a. pabaigos nepasisamdę bernai vaikščiodavo po miestą virve liemenę apsijuosę ir už jo kirvį užsikišę. Ūkininkai, dar nenusisamdę berno, tokius kalbindavo ir derėdavosi dėl samdos sąlygų. Aprašoma ūkininkų ir jaunimo turgaus dienų apranga, žiemos ir vasaros transporto priemonės (*ratai, šlėdės*), pakinktai, atvežami parduoti žemės ir gyvulių ūkio produktai, prekybos eiga, arbatinės. Skyriuje apie šventadienius Plungėje aprašoma į bažnyčią važiuojančių ir einančių moterų ir vyrų apranga, elgsena prieš pamaldas ir jų metu, atlaidai, Devintinės (*Vainikai*), Didysis šeštadienis, Velykos, Kalėdos, Vėlinės, vyskupo vizitacija, Tautos šventė (rugsejo 8) ir Vasario 16-oji.

Išėivijoje daugiausia padaryta tyrinėjant tradicinę lietuvių liaudies architektūrą. Čia itin daug nuveikė inžinierius dr. Jurgis Gimbutas. Dar dirbdamas asistentu Vytauto Didžiojo universitete iki pasitraukimo iš krašto 1944 m., jis apie šią etninės kultūros sritį buvo pradėjęs rinkti medžiagą iš literatūros, anuometinio Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Etnografijos skyriaus, šiek tiek išvykų metu kaimuose. 1948 m. Štutgarto aukštojoje technikos mokykloje jis apgynė daktaro disertaciją „Lietuvos ūkininkų namo stogas XIX amžiuje“ (Gimbutas 1990: 87–92) ir tais pačiais metais ją išleido monografijos pavidalu (Gimbutas 1948). Po įvadinių skyrių apie kaimo statybos istoriją, gyvenviečių ir trobesių tipus, stogo reikšmę, analizuojamos jo konstrukcijos, šiaudinio stogo dengimas, formos, nurodoma lietuviško stogo vieta tarp latvių, gudų, možūrų ir vokiečių stogų.

Taip jau būna humanitarinių mokslų istoriografijoje, kad daugiau dėmesio skiriama etniniams pakraščiams. Tad ir išėivijos lietuviai rūpinosi tyrinėti Mažąją ir Rytų Lietuvą, išleido du studijų ir straipsnių rinkinius. J. Gimbutas paskelbė studiją apie Mažosios Lietuvos lietuvių sodžiaus architektūrą (Gimbutas 1958). Joje architektūra siejama su krašto kolonizacija, pagal metus pateikiama tyrinėjimų apžvalga. Toliau nagrinėjami kaimai, kiemas, gyvenamojo namo, klėties, pirties ir jaujos tipai, trobesių konstrukcijos, architektonika ir puošmenys, nelietuvių sodybos prūsų žemėse, lietuviškosios sodžiaus architektūros paplitimo ribos Mažojoje Lietuvoje.

Kita J. Gimbuto studija skirta Rytų Lietuvos kaimų sodyboms ir trobesiams (Gimbutas 1980). Nagrinėjamoji teritorija – tarpukariu lenkų okupuotoji, objektai – gatvinių kaimų trobesiai. Taikytas toks tyrinėjimo metodas: istoriografinis ir aprašomasis; būtent objektai nagrinėjami plačiai atpasakojant ankstesnius lietuvių ir lenkų darbus. Tokiu pat būdu atskirai aptariama Lenkijai priklausanti Suvalkų krašto architektūra. Daromos tokios išvados. Rytų Lietuvos gatvinių kaimų architektūra yra Vidurio ir Rytų Europos architektūros dalis. Kadangi Rytų Lietuvoje iki pastarojo laiko išliko gatvinių kaimų, „dėl to ir po II pasaulinio karo atliktieji kaimų tyrinėjimai sukaupė daug vertingos iliustracinės ir aprašomosios dokumentacijos, kuri parodo ne tik mūsų laikų, bet ir XIX amžiaus sodybas ir trobesius“ (Gimbutas 1980: 403). Skirtumai tarp Rytų Lietuvos šiaurinės ir pietinės dalių, taip pat tarp vidurio ir rytų aukštaičių kaimų ir trobesių nėra esminiai. Šis leidinys taip pat buvo išleistas anglų kalba (Gimbutas 1985).

J. Gimbuto darbų vainiku laikytina jau Lietuvoje išleista studija apie Lietuvos kaimo trobesių puošmenis (Gimbutas 1999). Jie nagrinėjami pagal rūšis: stogo skydai, vėjalentės ir karnizai, lėkiai, kolonos, prieangių, balkonų ir prieklėčių tvorelės, sienų puošmenys, langai, durys. Metamas žvilgsnis ir į sodybų, kapinių vartus, vartelius, polichromiją. Kai turėta daugiau duomenų, puošybos elementai nagrinėti pagal etnografinius regionus – Aukštaitijos, Dzūkijos, Žemaitijos, Mažosios Lietuvos, kartais ir Suvalkijos. Tačiau nevengiama ir lokalinių nuorodų. Kai kuriais atvejais nurodomos analogijos kituose Europos kraštuose. Leidinys kartu yra ir tarsi albumas: jame yra 100 nuotraukų ir 72 piešinių lentelės su daugybe pavyzdžių jose. Daug ikonografinės medžiagos rašymui ir iliustravimui panaudota iš Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus ir Lietuvos nacionalinio muziejaus fototekų, gauta iš pavienių asmenų. Užsklandoje bandoma ieškoti kaimo trobesių puošybos ištakų miestų ir dvarų architektūroje, bažnyčiose. Daroma užuominų į rūmų ir miestiečių namuose buvusius koklius kaip puošybos šaltinį.

Lietuvių fotoarchyvas yra išleidęs dvikalbį kelių autorių parengtą leidinį apie čikagiškes Šv. Kazimiero kapines (Kezys 1976). Jame istorikas Jonas Dainauskas parašė Lietuvos ir Šv. Kazimiero kapinių istoriją apybraižą, rašytoja

Birutė Pūkelevičiūtė pateikė beletrizuotų kapinių vaizdų, o žurnalistas Leonardas Šimutis – istorinių ir savo meto duomenų. Nuotraukos – garsiausio JAV lietuvių fotografo Algimanto Kezio.

Pasirodė monografijų, studijų ir parodos katalogas, skirti lietuvių tautodailei. Meno istorikas Jurgis Baltrušaitis Miunchene paskelbė „Lithuanian Folk Art“ (Baltrušaitis 1948). Tai architektūrą, kryžius ir koplytėles, skulptūrą, tapybą ir raižinius, namų meną nagrinėjantis sintetinio pobūdžio darbas. Namų meno skyriui priskiriami puoštieji apyvokos daiktai, keramika, tekstilė ir apranga.

Marija Gimbutienė paskelbė „Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art“ (Gimbutas M. 1958). Įžangoje ji teigia, kad stogastulpiai, koplytstulpiai, trobešių puošyba, margučiai, nors ir patyrę krikščioniškos simbolikos suvokimą, „išaugo ant proistorinių pamatų liekanų“. Tad tradicinės lietuvių tautodailės puošybos šaknų ji ieško proistoriniuose dirbiniuose. Dangaus simbolių ieškoma apskritimo, kirvio, dangaus kūnų, gyvūnų, žemės simbolių – augalų vaizduose, stogastulpiuose, nes, anot jos, „mediniai stogastulpiai primena besistiebiančius į viršų augalus“.

Metais anksčiau už M. Gimbutienę Jonas Grinius paskelbė studiją „Die Herkunft der litauischen Kreuze“ (Grinius 1957). Didžiąją jos dalį sudaro kryžių tyrinėjimo istoriografija. Tyrinėtojus jis skirsto į kryžių kilmės ieškančius pagonybėje (J. Basanavičius, P. Galaunė, M. Gimbutienė pagal 1948 m. jos paskelbtą straipsnį) ir ieškančius krikščionybėje (M. Brenšteinas, B. Ginet-Pilsudskis, A. Mažiulis). Anot J. Griniaus, antrosios grupės autoriai teigė, kad įvedus krikščionybę pagoniškose vietose lietuviai statė jau krikščioniškus paminklus. Išvadinis studijos sakinytis toks: „Taigi, be kitų priežasčių, kurios prisidėjo prie lietuviškų koplytstulpių ir kryžių raidos, yra rimtas pagrindas manyti, kad mūsų apžvelgtieji medžio paminklai yra krikščioniškos kilmės ir kad jie daugiau su medžio kulto sukrikščioninimu negu su kitomis aplinkybėmis yra susiję“ (Grinius 1957: 45).

„Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje“ J. Grinius yra paskelbęs iki šiol išsamiausią monografiją „Lietuvių kryžiai ir koplytėlės“ (Grinius 1970). Joje tyrinėjimų diapazonas platus: kryžiai ir koplytėlės lietuvių gyvenime, kilmės teorijos, formos ir jų raida, simboliai ir ornamentai, o paskutiniame skyriuje pateikta pavyzdžių, kaip kryžiai ir sakralinė skulptūra atsispindėjo profesionalų sukurtoje architektūroje, scenografijoje, grožinėje literatūroje.

1966–1967 m. Kalifornijos universiteto Etninio meno ir technologijos muziejus surengė lietuvių tautodailės parodą. Ta proga iliustruotą ir anotuotą katalogą sudarė Viktorija Feldon, vadovaujama Marijos Gimbutienės (Feldon 1966). Tai buvo jos magistro darbas. Įvadinį tekstą parašė M. Gimbutienė. Iš viso eksponuoti 144 dalykai: tradicinė liaudies skulptūra, daugiausia iš Žemaitijos, kryžių ir koplytėlių modeliai, margučiai, tekstilė, po keletą geležinių kryžių, keramikos, gintaro dirbinių pavyzdžių.

Toronte veikiantis Lietuvių tautodailės institutas (Lithuanian Folk Art Institute) anglų kalba išleido tris reprezentacines Antano ir Anastazijos Tamošaičių parengtas knygas: „Lietuvių tautinis kostiumas“, „Lietuvių juostos“ ir „Lietuvių Velykų margučiai“. Pirmojoje knygoje (Tamošaitienė, Tamošaitis 1979) po trumputės priešistorinių laikų aprangos apžvalgos aptariamos tradicinių drabužių medžiagos, vyrų ir moterų drabužių dalys. Daugiausia nagrinėjami regioniniai ypatumai. Pagal A. Tamošaičio 1939 m. „Sodžiaus mene“ sudarytą klasifikaciją išskiriami tokie aprangos regionai: Aukštaitijos, Vilnijos, Dzūkijos, Kapsų, Znavykijos, Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos, o juose rašoma apie moterų, paskui – apie vyrų drabužius. Pabaigoje aptariama vaikų šventinė apranga, lietuviškais drabužiais aprengtos lėlės ir modernių laikų apranga.

„Lietuvių juostų“ (Tamošaitis 1988) tekstas susideda iš daugelio mažų skyrelių, kuriuose aptariamos juostos lietuvių kaimiečių gyvenime, jos, kaip aprangos, puošmena, reikšmė vestuvių papročiuose, tautosakoje, jų simbolika, spalvos. Daugiausia dėmesio skirta raštams. Baigiamieji skyreliai – istorografiniai: rašoma apie jų tyrinėjimus ir rinkinius.

„Lietuvių Velykų margučiai“ (Tamošaitis 1982), kaip ir dvi minėtos knygos, susideda iš atskirų skyrelių, kuriuose rašoma apie pasiruošimą Velykoms, margučių puošimo technikas, raštų motyvus, margučius per Jurgines, ėjimą lalauninkais, žaidimus su margučiais, juos kaip dovanų objektą, interjero puošmeną.

Visose šiose Tamošaičių knygose panaudota ir Lietuvoje pastaraisiais dešimtmečiais paskelbtoji literatūra.

Drabužių ir juostų populiarinimui skirta JAV lietuvių skautų išleista Antano Tamošaičio ir Ninos Nenortienės knygelė apie tautinius drabužius ir juostų raštus (Tamošaitis, Nenortienė 1968). Leidėjų žodyje rašoma, kad muziejuose esančius drabužių originalus „galime juos kuo tiksliausiai nukopijuoti, pritaikyti šių dienų lieknoms jaunuolių linijoms, juos pagaminti lengvesnius, bet ir neiškraipyti jų stiliaus bei nepakenkti jų grožiui“ (Tamošaitis, Nenortienė 1968: 4). Tamošaitis rašo apie tautinių drabužių grožį, jų raštų technikas, spalvas, sukirpimą ir pasiuvimą, apie taisyklingus ir netikrus tautinius drabužius, jų dalis, regioninius – aukštaičių, vilniečių, dzūkių, kapsių, znavykų, žemaičių, mažlietuvių – ypatumus. Taigi išlaikyta 1939 m. klasifikacija. Tamošaičio tekstas turi ir pažintinę, ir praktinę vertę, o Nenortienės tikslas – išmokyti austi juostas.

Lietuvių folkloristikos Nestoras dr. Jonas Balys jau tarpukariu, kai dar nebuvo susiformavusi lietuvių etnologija, padarė jai gerą paslaugą „Tautosakos darbuose“ skelbdamas papročių aprašymus. Po Antrojo pasaulinio karo apsigyvenęs JAV, jis įsteigė Lietuvių tautosakos leidyklą, kur jis buvo ir autorius, ir leidėjas, ir tekstų rinkėjas. Leidykla – tai jo gyvenamojo namo pusrūsyje esantis stalas ir rašomoji mašinėlė. Šioje aštuonių knygų serijoje keturios vertos etnologų dėmesio. Pagal žmogaus amžiaus eigą tenka apžvelgti

šias knygas: „Vaikystė ir vedybos“, „Suvalkiečių vestuvės“, „Mirtis ir laidotuvės“. Pirmojoje knygoje pateikta 933 papročiai, burtų ir prietarų, susijusių su vaikyste, pradedant ženklais, rodančiais galimą gimdymą ir baigiant brendimu (Balys 1979). Ši medžiaga suskirstyta į 21 skyrių. Tai išrašai iš Lietuvių tautosakos archyvo ir literatūros. Prie kiekvieno atvejo nurodyta vieta, šaltinis, kartais literatūra, rodanti kurio nors papročio gyvavimą ir kitose tautose. Šioje knygoje perspausdinta Balio studija „Litauische Hochzeitsbräuche“, kuri 1946 m. Hamburge buvo paskelbta „Contributions of Baltic University“ 9-uoju numeriu (Balys 1946). Tai pirmasis lietuvių vestuvių kompendiumas, turintis du skyrius: Pagrindiniai epizodai ir jų eiga; Reikšmingieji daiktai ir papročių elementai.

Priede skelbiama 1926–1979 m. J. Balio spausdintų darbų bibliografija pagal metus. Joje yra 657 pozicijos iš folkloristikos, etnologijos sričių ir publicistikos. Taigi per metus vidutiniškai paskelbta po 12 pozicijų, rodančių didelį J. Balio darbštumą.

J. Balys parengė Uršulės Žemaitienės „Suvalkiečių vestuves“ (Žemaitienė, Balys 1978). Tai paprastos ir kartu nepaprastos iš Lankeliškių parapijos kilusios ir Amerikon ištekėjusios darbininkės vestuvių eigos aprašymas, paįvairintas 114 dainų tekstais. Gale yra toks skyreliukas: Neturtingųjų vestuvės. Pratarinėje J. Balys rašo: „Tikėkite manimi, kaip senu tautosakos vilku, kai aš sakau: Žemaitienė atliko tikrai didelį darbą mokslui ir mūsų Tautai“.

Paskutinė šio ciklo knyga skirta mirčiai ir laidotuvėms (Balys 1953). Pagal laidotuvių eigą ir atskirus papročius pateikta 1260 pavyzdžių; jie suskirstyti į 29 skyrelius. Gale faksimiliniu būdu iš T. Lepnerio „Der preusche Littauer“ perspausdintas skyrius „Apie lietuvių mirtį ir laidotuves“.

J. Balio darbų aptarimas užbaigtinas leidiniu „Lietuvių kalendorinės šventės“ (Balys 1978). Pirmiausia iš „Mūsų tautosakos“ I tomo (1930) faksimiliniu būdu perspausdinti „Kalėdų papročiai ir burtai“ su 367 papročių, burtų ir prietarų pavyzdžiais. Toliau 5 skyriuose – Kalėdų papročiai ir burtai; Užgavėnės; Verbos, Didžioji savaitė, Velykos; Nuo Jurginių iki Devintinių; Visų Šventųjų šventė ir Vėlinės – pateikti duomenys iš Lietuvių tautosakos archyvo ir literatūros. Prie kai kurių papročių grupių yra parengėjo „Aiškinimai“, kuriuose rašoma apie terminų kilmę, analogijas kituose kraštuose, papročių buitinį gyvavimą, prasmes.

Su šeimos ir visuomenės papročiais skaitytojai buvo supažindinti dviem populiariomis knygomis – kun. Stasio Ylos „Lietuvių šeimos papročiai“ ir Danutės Brazytės-Bindokienės „Lietuvių papročiai ir tradicijos išėivijoje“. S. Yla (Yla 1978), susipažinęs su skelbtąja literatūra, pastebėjo medžiagos stoką, todėl parengė anketą ir leidosi kelionėn po lietuvių senelių namus jos rinkti. Plačiame įvade „Kas yra tradicijos“ rašoma apie tradicijų reikalingumą tautiniam identitetui išlaikyti, tradicijos sampratą, elementus, veikmę, jos kūrėjus ir nešėjus, tradicijų lūžimą ir atkūrimą. Jo pabaigoje nusakytas darbo tikslas –



pateikti žalią tradicinių šeimos vyksmų medžiagą. Turėtas omenyje ir tradicijų išlaikymas išėivijoje. Rašoma apie vestuves ir vaikų auginimą. Vestuvių papročiai suskirstyti į tris skyrius: pasiruošimą vedyboms, vestuvių apeigas ir marčios priimtaves. Jie suskirstyti į poskyrius, skirtus atskiriems momentams aptarti. O vaikų auginimo skyrius apima gyvenimo eigą nuo jų laukimo net iki brandynų.

Pasaulio lietuvių bendruomenės Čikagoje išleistos D. Brazytės-Bindokienės knygos „Lietuvių papročiai ir tradicijos išėivijoje“ (Brazytė-Bindokienė 1989) pavadinimo paskutinis žodis rodytų, kad rašoma apie išėivijos papročius, tačiau joje aprašomi Lietuvoje gyvavę papročiai. Pirmiausia ji skirta jauniesiems išėivijos kartoms, dėl to parūpintas ir lygiagretus angliškas tekstas. Tos bendruomenės pirmininko Vytauto Bieliausko leidėjų žodis baigiamas tokiu sakiniu: „Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Valdyba skatina visus šios knygos skaitytojus pasinaudoti ja savo lietuviškos kilmės pabrėžimui bei stiprinimui šeimose ir bendruomenėse“ (Brazytė-Bindokienė 1989). Knygoje yra 4 skyriai: 1) Kai kurie lietuvių kultūros bruožai, kuriame apibūdinami įvairūs lietuvių etnos aspektai; 2) Tautinės šventės, kuriame, be kitko, rašoma ir apie Lietuvos valstybingumo simbolius; 3) Kalendorinės šventės; 4) Šeimos šventės. Pastarajame skyriuje rašoma apie vestuves, krikštynas, Motinos dieną, gimimo dieną ir vardines, laidotuves.

Išėiviai rūpinosi vienos kitos anksčiau Lietuvoje ar Maskvoje išleistos knygos perspausdinimu ar išvertimu į lietuvių kalbą. Prekybininkas Jonas Karvelis fotografiniu būdu, pridėjęs titulinio lapo ir turinio vertimą į anglų kalbą, išleido P. Galaunės „Lietuvių liaudies meną“ (Galaunė 1956). Lietuvių miškininkų sąjunga išėivijoje, sukaupusi visuomenės lėšų, pasirūpino išleisti P. I. Kušnerio 1951 m. Maskvoje paskelbtos knygos „Etninės teritorijos ir etninės ribos“ antrąją dalį, skirtą pietryčių Pabaltijui (Rytprūsiams) (Kušneris 1979).

Tuo tarpu išėivijoje išleista paštu į Lietuvą siunčiama literatūra Vilniuje glavlito (cenzūros) būdavo perduodama Lietuvos didžiųjų bibliotekų specfondams. Tačiau atkakliai ieškančius tokia literatūra pasiekdavo ir pro geležinę uždangą.

Atgimimo ir atkurtos nepriklausomybės metais imta fotografiniu būdu perspausdinti, antrą leidimą leisti ar versti į lietuvių kalbą angliška išėivių etnologinę literatūrą.

Chronologine tvarka buvo išleistos šios knygos. Fotografiniu būdu buvo perspausdinta D. Brazytės-Bindokienės knyga (Brazytė-Bindokienė 1989). Vilniškiam leidime pridėta autorės pratarmė „Lietuviams – su meile“, kurioje rašoma apie papročių kitimą, kitų tautų įtakas, nurodoma, kad ši knyga yra vadovėlinio pobūdžio. Tokiu pat būdu Lietuvos dailės parodų direkcija išleido A. Pakalniškio „Žemaičius“ (Pakalniškis 1990). Gaila, kad leidėjas nieko neparašė apie autorių, kitas jo išleistas memuarines knygas, etnologinius straipsnius JAV lietuvių periodiniuose leidiniuose. „Minties“ leidykla išleido

J. Balio „Lietuvių kalendorinių švenčių“ 2-ąjį leidimą (Balys 1993). Nors paantrašėje pažymėta, kad tai tautosakinė medžiaga, tačiau joje pateikta daugybė papročių eigos ir juose vartojamų realiųjų aprašymų. Be to, šis leidimas papildytas 1942 m. jo parašytu ir Vilniuje likusiu stambiu straipsniu „Joninių papročiai ir tikėjimai“ bei Vyčio Čiubrinsko „Pabaigos žodžiu“, kuriame apibūdinama J. Balio mokslinė veikla.

Jau sovietmečiu ištraukų iš M. Gimbutienės knygos „Ancient Symbolism...“ vertimų su Donato Saukos pratarne buvo paskelbta laikraštyje „Gimtasis kraštas“ (Gimbutienė 1968). Anuo metu ši studija Lietuvoje susilaukė trijų rankraštinių vertimų. Geriausią jų – Alfonso Andriuškevičiaus versta išleido „Mintis“ (Gimbutienė 1994). Igno Končiaus „Žemaičio šnekas“ viena knyga, gavus Toronte gyvenančio Stasio Kuzmos finansinės paramos, išleido „Vagos“ leidykla (Končius 1996). Jos pradžioje įdėta Linos Dzigaitės pratarne apie autorių ir šią jo knyga, o gale Jurgio Gimbuto parašyta I. Končiaus biografijos santrauka.

Lietuvoje trys etninės kultūros tyrinėtojai išeiviai buvo pagerbti personalinėmis bibliografijomis. Lietuvos mokslų akademijos Fizikos institutas išleido 442 pozicijų anotuotą I. Končiaus literatūros rodyklę (Makariūnienė 1990). Ją sudaro tokie skyriai: Pratarinė; Pagrindinės gyvenimo ir kūrybos datos; I. Končiaus slapyvardžių ir kriptonimų rodyklė; Vietovardžių, susijusių su I. Končiaus gyvenimu ir kūrybine veikla, rodyklė; Ig. Končiaus straipsnių dalykinė rodyklė; Pavardžių rodyklė. Literatūros rodyklė pateikta chronologine tvarka, nurodytos recenzijos. Vilniaus universiteto biblioteka išleido J. Gimbutui skirtą bibliografiją, apimančią 1045 pozicijas (Černiauskiene 1992). Joje yra tokie skyriai: Pratarinė; Pagrindinės Jurgio Gimbuto gyvenimo ir veiklos datos; Apie spausdintus Jurgio Gimbuto darbus (autoriai V. Milius ir A. Miškinis); Santrumpos; Literatūros rodyklė (chronologinė, anotuota); Spausdintų Jurgio Gimbuto darbų statistiniai duomenys; Pagalbinės rodyklės (naudoti kriptonimai, asmenvardžiai, dalykinė ir vietovardžių rodyklės). Vilniaus Gedimino technikos universitetas 1998 m. J. Gimbutui yra suteikęs garbės daktaro vardą. Tautosakininkai yra paskelbę J. Balio spausdintų tautosakos darbų chronologines bibliografijas (Repšienė 1993, 1994). Čia įtraukti ir etnologinio pobūdžio darbai. O I. Končius ir jo „Žemaičio šnekos“ sulaukė L. Dzigaitės išvalgiai parašytos studijos (Dzigaitė 1992). Pateikusi išsamią jo biografiją, autorė „Žemaičio šnekas“ lygina su M. Valančiaus „Palangos Juze“ ir M. Katkaus „Balanos gadyne“, iškelia I. Končiaus darbe parodytą žemaičio psichologiją ir moralę.

## Išvados

1. Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų kraštuose atsidūrę tyrinėtojai buvo pasiruošę moksliniam darbui ir turėjo galimybę skelbti savo darbų rezultatus, tuo tarpu gimtajame krašte pirmiausia reikėjo parengti specialistų. Išeivijoje jau 1946 m. Hamberge pasirodė J. Balio studija apie lietuvių vestuvių papro-



čius, o Vilniuje tik 1955 m. buvo išleista populiari M. Glemžaitės knyga apie tautinius drabužius. Ateityje iš išievių ar jų palikuonių belauktina tik straipsnių.

2. Tenai išleistą literatūrą apie lietuvių etninę kultūrą galima taip klasifikuoti: 1) šaltiniai (I. Končiaus, A. Pakalniškio etnologinio pobūdžio prisiminimai, J. Balio „Lietuvių tautosakos lobyno“ serija); monografijos ir studijos (J. ir M. Gimbutų, J. Griniaus darbai), trys pažintinės ir praktinės paskirties leidiniai (A. ir A. Tamošaičių, S. Ylos, D. Brazytės-Bindokienės knygos).

3. Labiausiai tirtos sritys buvo statyba, apranga, tautodailė ir papročiai.

4. Medžiaginei kultūrai ir tautodailei skirti leidiniai gausiai iliustruoti piešiniais, brėžiniais, vienspalvėmis ir spalvotomis nuotraukomis, kai kurie paskelbti vokiečių ar anglų kalbomis arba dviem kalbomis. Taip buvo sudarytos sąlygos kitakalbiams susipažinti su lietuvių etnine kultūra.

5. Atgimimo ir atkurtos nepriklausomybės metais išieivijoje išleistos knygos buvo siunčiamos gimtojo krašto bibliotekoms ir pavieniams asmenims, o J. Balio, D. Brazytės-Bindokienės, M. Gimbutienės, I. Končiaus, A. Pakalniškio – pakartotinai išleistos Lietuvoje.

## Literatūra

- Balys Jonas. 1946. *Litauische Hochzeitsbräuche*. Hamburg: Baltic University; perspausdinta: Balys Jonas. 1979. *Vaikystė ir vedybos*: 65–140. Silver Spring: Lietuvių tautosakos I-kl.
- Balys Jonas. 1978. *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškiniimai*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos I-kl. XIV: 160 p.; 2 papild. leid.: Vilnius: Mintis, 1992. (Vytis Čiubrinkas. Pabaigos žodis: 302–307).
- Balys Jonas. 1979. *Vaikystė ir vedybos: Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos I-kl.
- Balys Jonas. 1981. *Mirtis ir laidotuvės: Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos I-kl.
- Baltrušaitis Jurgis. 1948. *Lithuanian Folk-Art*. Munich: Edited by T. J. Vizgirda.
- Brazytė-Bindokienė Danutė. 1989. *Lietuvių papročiai ir tradicijos išieivijoje = Lithuanian Customs and Traditions*. Chicago: Pasaulio lietuvių bendruomenė; fotografinis leid.: 1991. Vilnius: „Vilties“ sp.
- Černiauskiene Izabelė. 1992. *Jurgis Gimbutas: Bibliografinė rodyklė*. Vilnius: Vilniaus un-to I-kl.
- Feldon Victoria. 1966. *Lithuanian Folk Art: An Exhibition Presented by the Museum and Laboratories of the Ethnic Arts and Technology at the University of California*. Los Angeles: UCLA Ethnic Art Galleries.
- Dzigaitė Zita. 1992. *Ignas Končius ir jo „Žemaičio šnekos“*. Vilnius.
- Galaunė Paulius. 1956. *Lietuvių liaudies menas: Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. 2-as fotografinis leid. Čikaga: J. Karvelis.

- Gimbutas Jurgis. 1948. *Das Dach des litauischen Bauernhauses aus dem 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Herausgegeben vom Verfasser.
- Gimbutas Jurgis. 1958. Lietuvių sodžiaus architektūra Mažojoje Lietuvoje, *Mažoji Lietuva*: 151–213. New York: Lietuvos tyrimo in-tas.
- Gimbutas Jurgis. 1980. Rytų Lietuvos kaimų sodybos ir trobesiai, Budreckis A. M. (red.). *Rytų Lietuva*: 371–445. Chicago: Vilniaus krašto lietuvių s-ga.
- Gimbutas Jurgis. 1985. Traditional Villages of Eastern Lithuania, Budreckis A. M. (ed.). *Eastern Lithuania*: 397–474. Chicago: Lith. Assoc. of the Vilnius Region.
- Gimbutas J. 1990. Pirmoji lietuvių namotyros disertacija, *Mokslas ir Lietuva* 1: 87–92.
- Gimbutas Jurgis. 1999. *Lietuvos kaimo trobesių puošmenys*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas.
- Gimbutas Marija. 1958. *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*. Philadelphia: American Folklore Society.
- Gimbutienė M. Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. *Gimtasis kraštas*. 1968 08 15; 08 22; 08 29; 09 05.
- Gimbutienė Marija. 1994. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Mintis.
- Grinius Jonas. 1957. Die Herkunft der litauischen Kreuze, *Commentationes Balticae* 3: 49–93. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut.
- Grinius Jonas. 1970. Lietuvių kryžiai ir koplytėlės, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 5: 1–182.
- Yla Stasys. 1978. *Lietuvių šeimos tradicijos = Lithuanian Family Traditions: Šeimos kūrimo vyksmai*. Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos I-kla; perspausdinta: *Atspindžiai*. Vilnius, 1989, Nr. 5, p. 6; 1990, Nr. 1, p. 6, Nr. 3, p. 6; Nr. 4, p. 6; Nr. 6, p. 5, Nr. 11, p. 6, Nr. 12, p. 6, Nr. 13, p. 6.
- Kezys Algimantas (red.). 1976. *Palikę tėviškės namus: Šv. Kazimiero lietuvių kapinės Čikagoje*. Chicago: Lietuvių foto archyvas.
- Končius Ignas. 1961. *Žemaičio šnekos* 1, 2. London: Knygų klubo leidinys; 2-as leid. 1996. Vilnius: Vaga.
- Končius Ignas. 1965. *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*. Chicago: Tėviškėlė.
- Kudirka Juozas. 1991. Ignas Končius – etnografas, *Kultūros barai* 1: 56–58.
- Kušneris (Knyšėvas) P. I. *Pietryčių Pabaltijo etninė praeitis: Istorinė etninės teritorijos studija*. 1979. Vertė A. Tenisonas. Chicago: Lietuvių miškininkų s-ga.
- Makariūnienė Eglė. 1990. *Ignas Končius: Literatūros rodyklė*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Fizikos in-tas.
- Pakalniškis Aleksandras. 1977. *Žemaičiai: Etnografija*; Fotografinis leid., Klaipėda.
- Pakalniškis Aleksandras. 1980. *Plungė*. Chicago.
- Kezys A. (red.). 1976. *Palikę tėviškės namus: Šv. Kazimiero lietuvių kapinės Čikagoje*. Chicago: Lietuvių foto archyvas.

- Repšienė Rita (parengė). 1993. Jono Balio spausdintų tautosakinių darbų bibliografija (1926–1981), *Tautosakos darbai* 2(9): 23–37; Ta pati. 1994. Jono Balio tautosakinių darbų bibliografijos papildymai. *Ten pat:* 3(10): 269.
- Repšienė Rita. 1993. Jono Balio tautosakinė veikla nuo 1944 iki 1990 metų, *Tautosakos darbai* 2(9): 11–22.
- Tamošaitis Antanas, Nenortienė Nina. 1968. *Tautiniai drabužiai ir juostų raštai*. B. v.: LSS JAV Atlanto rajono tautinio lavinimo skyriaus leid.
- Tamošaitis Antanas and Anastasia. 1979. *Lithuanian National Costume*. Toronto: Lithuanian Folk Art Institute.
- Tamošaitis Antanas. 1982. *Lithuanian Easter Eggs*. Toronto: Lithuanian Folk Art Institut.
- Tamošaitienė Anastazija, Tamošaitis Antanas. 1988. *Lithuanian Sashes*. Toronto: Lithuanian Folk Art Institute.
- Žemaitienė Uršulė (aprašė), Balys Jonas (red.). 1953. *Suvalkiečių vestuvės*. Cleveland.

## Lithuanian Folk Culture Studies by Exile Authors after World War II

### *Vacys Milius*

#### *Summary*

In 1944 a large number of intellectuals left Lithuania. Many of them had distinguished themselves as researches during the interwar period in publishing and collecting ethnographic specimens and data. At the end of the war, they were able to publish the results of their research in the West. At home, in the meantime, new professionals had to be trained. In 1946, a study of Lithuanian wedding customs by Jonas Balys appeared in Hamburg. In Vilnius, however, a popular book on national costume, by Mikalina Glemžaitė, was published only eleven years later.

All in all, 25 books and major studies on Lithuanian folk culture were written by émigré authors and published in the West. These research works can be divided into three groups: 1) ethnographic memoirs and archival material; 2) scientific monographs and studies; 3) publications of educational and practical character. The most thoroughly researched areas include folk architecture, clothing, folk arts and customs. Publications on material culture and folk arts are richly illustrated with drawings and black-and-white or colour photos. Some are published in English or German, or in two languages, to make them available to foreign readers wishing to become acquainted with Lithuanian folk culture. Since regaining independence, in 1990, these publications were sent to libraries in Lithuania and, in some cases, their second editions were published.

*Gauta 2001 m. spalio mėn.*